

GAZDÁTLAN
LEVELEK.

ÍRTA

GÖRGEI ARTHÚR

PEST 1867.

KIADJA RÁTH MÓR

ELŐSZÓ.

A világosi fegyverletételt megelőző és kísé-
sérő azon állítólagos körülményeket, melyek a
Törökföldre menekült magyar kormányzó párt-
jabeliek révén kaptak hírré Magyarországon –
nem-koholtak gyanánt fogadván a nemzet: mi
lehetett természetesebb annál, hogy ez csakha-
mar rám süsse a honárulás bélyegét – az aradi
és pesti vesztőhelyekkel és tulajdon életben-
maradásommal szemben.

Rövid időn már csak imitt-amott küzkö-
dött még egyik-másik nem-könnyen-hívő, mel-
lettem, daczára annak, hogy az ide Carinthiába
internáltatásom körüli titok ő előtte is csak
olyan megfejthetlen volt és maradt, mint én-
magam előtt. És nem sokára belé fáradván az
egyenetlen tusába, s elunván ebben való elha-
gyatottságukat, felszóllítanak barátaim, lépnek
fel magam nyilvánosan, ama koholt híreket

megczáfolandó. – S én végre rátökéllém magáin a nyilvános felszóllalásra.

Hamisat igaznak, tudtomra, nem állítottam; a minthogy, eddigelé legalább, nem is akadt komoly czáfolom, a ki a „Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849-czímű két-kötetes munkámban”*) határozottan föltárt nagyfontosságú történelmi tények egész halmazából akár csak egyetlen egyet is komoly indokolással kiforgatni képes lett volna; ámbár vannak, a kik szívesen még a kákán is csomót találnak szavaimban.

Mindazáltal munkámnak 1852-ben történt megjelenése után csak egyre sűrűbbé, rendszereesebbé, sőt mondhatni, elkeseredettebbé váltak az ellenem intézett támadások, míg az elejétől fogva nyílt sisakkal mellettem küzködők kis hada szemlátomást fogyott.

És én e tapasztaláson valóban elszörnyedtem! mert még akkor:

nem tudtam azt, hogy minden történelmi catastrophának a maga egyéni áldozatai kellenek (nem physical értelemben csupán);

még akkor nem tudtam, hogy sorsának talán messze jövőre kiható balrafordultáért a nép mindig csak egyeseket tehet felelőssé, –

*) Leipzig, P. A. Brockhaus. 1852.

mivelhogy a mely nemzet concret „énül” önmagára vetne, az saját nemzeti életének fonalát legott ketté szakítaná;

még nem tudtam, hogy épen ez okon némileg kötelessége minden ildomos népvezérnek, jó eleve gondoskodnia a majdan netalán többé ki nem kerülhető catastrophának alkalmas bűnbakjáról (villámhárítónak) akár csak a végett is, hogy immár megszokott vezére nélkül ne maradjon a nép, mikor majd beállanak a catastropha szülte nehéz napok;

vége – nem jutott akkor eszembe, mennyire a képtelenséggel határos gondolat részemről, azt várni a betegtől, hogy a keserűnél keserőbb labdacsokat vegye be oly orvos kezéből, kit ő nemcsak hogy nem hivatott, de sőt, a közhír után indulva, méregkeverőnek tartott.

Nem kellett volna annyira sietnem munkám közzétételével!

igaz, de – a családapai kötelesség is – kötelesség ...; vagyontalan létemre oly időpont állt be nálam, a mikor valamit okvetlenül tenni kellett, családom élete föntartására.

Jártam ugyan egyéb becsületes kereset után, miből családommal együtt megélhessek, égből cseppent helyzetemben: de sok fáradozás

daczára is csak nem akadt. Azon magánosoktól egyébiránt, akiknél bekopogattam, rossz néven venni, hogy jó módjával elutasítanak, alig lehet. Meg kell azt gondolni, tisztességes állású magán emberre nézve mily kényes és alkalmatlan dolog (kivált Austriában) rendőri felvigyázat alatt internált egyénnel, huzamosb idei folytonosságot feltételező bármily üzleti összeköttetésbe bocsátkoznia.

Valamely jó barátomnak terhére esni – nem akartam, sőt akkor időben ezt, ha akarom vala, sem tehetem, minthogy a még életben és szabadon megmaradt jó barátim közül akkor nem tudtam egyet is, a kinek η e m kellett volna az életnek ugyan e fajta viszontagságaival magának is megküzdenie.

A kormányhoz folyamodni kellő tartásért – ellenkezett benső érzésemmel.

Könyvem meg volt írva ..... Kiadó magától kínálkozott ....

Hanem – igazat szóllva munkám közrebocsátásával mintegy saját nemzetem szerencsétlenségén közvetve nyeresztkedni, szintén vonakodám egy ideig – fájdalom! nem addig, a meddig a „nonum prematur in annum” elve tanácsolta volna. Nyomasztó anyagi helyzetem sehogy sem engedé.

Máskülönben munkám nem németül, és nem is ezen magában véve ugyan jogosult, de nem célra vezető modorban, hanem magyarul, és azon, még az ellenfélt is lehetőleg kímélő szellemben írva, jelent volna meg, mely a tárgyalta események nagyszerűségének is – átlátom – jobban felelt volna meg.

Kegyes olvasóim közül a ki netalán azért, hogy nagyon erősen találtam oda mondogatni neki, még mindig boszút forral ellenem: hagyjon föl véle, kérem. Meg van ő már boszúlva akár csak az által is, hogy pár évvel munkám megjelenése után, az érte kapott írói díj fogytával, még azt is megtenni kényszerültem, a mi legnehezebben esett, t. i. tartásért folyamodni a kormányhoz. Barátaim azonban ne vegyék zokon e lépést tőlem; mert e valóban kínos lépést egyedül a kötött kezű családapá tévé. Politikai jellememnek nincsen köze ahhoz.

Nem lévén sem azon ördögi félisten, sem azon félisteni ördög, a kinek engem felváltva lefest egy Genfben megjelent három kötetű magyar munka; míg én megbírtam tanulni mind azt, a miről az imént említtem, hogy munkám megjelenésekor még nem volt tudomá-

nyom róla: addig bizony sok víz folyt el a Dunán.

Az alatt a neki bősztülten nemzetünknek életére törő „egységes Austria” politikája már meg is termé gyümölcsseit, –

addig én megértem Solferinot, –

megértem (Széchenyi ravatalánál) a nemzetnek rögtönös, mintegy ösztönszerű megtérését az 1848. évi magyar politikai hitvalláshoz, melyet elhagynia – nézetem szerint – soha sem is kellett volna,

– megértem az 1861-k-i országgyűlést, az ő – viszont 1849-k-i eszmék felé hajló – (belső) többségével.

Hanem azután végre azt is megértem, hogy magam le tudok mondani, és megnyugodni bármily nehéz végzetemben.

És valóban le is mondtam, meg is nyugodtam.

E lemondás, e megnyugvás alatt azonban csak annyit kívánok értetni kegyes olvasóimmal, hogy én – a mi 184⁸/₉-k-i cselekedeteimet, tiszta szándékaimat és törekvéseimet, – az ezeknek hazafias becséről az aradi és pesti vesztesek óta mai napig közszájon forgó véleményyt s ez által dugába döntött hazafiúi jóhír-nevemét illeti – elismerésre, helyreigazításra,

restituálásra, míg élek, nem tartok többé számot. Mindössze is azt kívánom, hogy gyermekeim a hazában boldoguljanak.

Hanem ismételve kérem a kegyes olvasót: csakis ennyit értsen határozott véglemondásom alatt, világért se többet, nehogy majd újra csalatkozzék bennem, valamint csalatkozott akkor, midőn netalán azt várta tőlem, hogy én mind abból, mit munkámban Dembinski szerződtetésének, – az april 14-kei határozatnak és a külsegélylyel való hivatalos dicsekvésnek, – a déli hadsereg nem Komárom, hanem Szeged felé összpontosításának, – Bem tábornok alattomban fővezérré lett kineveztetésének, – az oroszok elejbe vitt békeajánlatoknak, – a kormányzó aradi búcsú-proclamjának s több efféléknek valódi indokaira és érdemére nézve ki nyilatkoztattam, akár csak egy hajszálnyit is (a sértő modort kivéve) kárhoztassak avagy visszavonjak.

Sőt nem lévén immár – nyilvános jó hírnevemre nézve a hazában – úgy látszik, sem veszteni, sem reményiem valóm: csak annál szabadabban uralkodik rajtam és fog, a meddig gyöngye erőm terjed, tetteimben vezérelni azon meggyőződés, miszerint egyedül az ismeret fáján teremhet öntudatos, élet-

revaló t ö r e k v é s , egyeseknél úgy, valamint egész népeknél.

Végig lapozgatván ez iratkán, az a kérdés támadhatna majd a kegyes olvasóban: vájjon mi tartóztathatott hát vissza engem, hogy 1852-ki munkám megjelenése óta mai napig meg ne szóllaljak?

Nem más, mint hazafi kötelesség-érzetem.

Ugyanis, bármily kevésbé bírtam, és bírom még ma is, szilárd alapját fedezni fel – nemzetünket kielégíthető vég-megállapodhatását – az 1849-ben inaugurált magyar politikának: magyar emberül mégis csak. elfogadhatóbbnak kelle ezt ítélnem, a Verwirkolás tanában nemzetünket – mint államalkotót – fenyegető bizonyos végenyészetenél.

S ezt megengedve; a meddig az 1848-ki magyar állameszmét kitűrni akaró Verwirkolás ellenében az egész nemzet, még pedig látszólag a mi 49-esek vezérsége alatt egyesülten, küzdött (értem az adómehtagadás meg a húsvéti cikk közötti időszakot), teheték-e jobbat, mint hallgatni; hallgatni azért, hogy akármily párányival bár, hanem egygyel mégis csak kevesebb ok legyen magyar és magyar közt a meg-hasonlásra?!

Ma azonban, hála Istennek! másképp állunk.

A legyőzött 1848. meggyőzvé – mind a két oldalra – az egykor rajta győzteseket (a fejedelmet, valamint a 49-eseket), 1848-ki politikánk gyakorlati végérvényes fogamatnak indul.

S e tény nyel szemben, – de szemben azon kívül a mi 49-ki közös bukásunkkal, – szemben az újból lábra segítsének még 1859-ben is csütörtököt mondott kísérleteivel, – szemben végre azon sajnos felsüléssel, melynek áldozata lett nem egy érdemes hazánkfia Königrätz után (lásd „Resurgam” 3.): ugyan minek bizonyulhat be, kérde, a mi 49-ki politikánk, hanemha – kétség kívül elragadón szép, de, fájdalom! csont, hús, vér nélküli képzeletnek?

A ki mindazáltal e mellett akar rajongani: ám tegye. És tegye bátran, tegye szíve mélyéből; de ne tegye a tény ferdítésnek, a népámításnak kárhozatos eszközeivel. És tartózkodjék ezen kárhozatos eszközöktől az is, a ki netalán csak-azért-is ellenzéki szellemtől hevülve, valószínűleg maga sem tudja, iránytalan iránya hova-merre visz.

Mert ma már, azt tartom, midenikünknek (a kik nem rajongunk 49 mellett) kötelessége,

alapos felvilágosítással lépni fel – kiki tudomása és tehetsége szerint – az ily eljárás ellen.

A „Magyar Újságnak” f. é. április 7-kei számában a következő tételken kezdődik a vezércikk:

„Az osztrák kormánynak hő vágya – a közösügyi tervezet elfogadása, teljesült.

„A fegyveres capitulatio Világosnál nem volt elég Austria megmentésére. Mi nem hiszünk, hogy evégre a magyar nemzet közjogi capitulatiója is mellőzhetlen kellék volna ...”

A világosi fegyverletételnek a közösügyi tervezet elfogadásával tett ezen összehasonlításból kiviláglik a „Magyar Újságnak” abbeli szándoka, hogy a közösügyi tervezet felől mind azok közt, a kik azt önállón megítélni nem bírják, a lehető legkedvezőtlenebb nézet terjedezzen országszerte.

Ezen törekvését a „Magyar Újságnak,” a mennyire tölem telik, megnehezítendő – közlök alább több rendbeli levelet, melyeknek még eddig nem akadt gazdája, s a melyeknek gene-sise röviden ím ez:

1862-ben a véletlen beavatott a világosi fegyverletételt oly kíméletlenül elítélő magyar

emigrációnak e tárgyban való tulajdonképeni eszejárásába.

Ebből természetesen hosszabb, s a dolgot minden oldalról megvilágító, előszóbeli vita keletkezett ismételten. Elöttem pedig érdekesnek látszék, valahányszor végét érte egy-egy vádpontnak megvitatása – összeállítani barátságos levél alakjában a mindkét részről fölmerült érveket vagy egyéb sincerizálásokat.

Ötödfél éve már, hogy megírvák e levelek. De miután azon gyötrelmes lelki vajúdon, mely véglemondásomhoz vezetett, akkor is már túl valék: innen van, hogy én e levelek hangulatában kivetőt ma sem találok. De ha ilyenre netalán a kegyes olvasó akadna mégis: nézze el, kérem.

Nem bántani, szándékom, – hanem felvilágosítani, legfőlebb is inteni, ott, a hol ezt tenni, hazafi kötelesség.

írtam Viktringben, Klagenfurt mellett,
1867. április 29-én.

Görgei Arthur.

GAZDÁTLAN LEVELEK.

„Le châtement non mérité est une gloire.”

De Foë au pilori.

„Il y a des principes, qui rendent un parti
indétruisible.”

A. Morel.

I.

Világos.

Viktring, 1862. sept. 23-án.

Hogy nem választottam volna-e a török földre való ki-
menetelt inkább a fegyverletételnél, ha mindazokat előrelát-
hattam volna akkor, a mik ennek u t á n a, és, a mint közön-
ségesen tartják, ennek k ö v e t k e z t é b e n történtek Ma-
gyarországon? ... ezen kérdés, véleményem szerint, sem
nem jogosult, sem nem loyalis.

Nem j o g o s u l t az, – mert a fegyverletétel egyátalá-
ban nem volt politikai számítás szüleménye, hanem volt egye-
dül és tisztán eredménye az e k e t t ő k ö z t i kényszerű, kétség-
beejtő választásnak:

vagy elpusztulnunk p h y s i c e a h a z á b a n – vagy
elpusztulnunk p h y s i c e és erkölcsileg egyszersmind,
a külföldön. Egy harmadik választás nem volt előttünk.

De ama kérdés ép oly kevésbé loyalis, – legke-
vésbé akkor, ha jóakaró szándékkal intéztetik hozzám.

A j ó a k a r ó - szándék irányomban csak ez lehet: re-
habilitálni engem a nemzet jó véleményében. – Ugyan nem
tudnak e erre barátaim egyéb eszközt annál, hogy én enmagam

előtt alacsonyítsam le magamat azáltal, hogy a fegyverletétel meg a bécsi kormánynak reá következett hőstettei között actus causalisnak létezését ismerjem el – hunyt szemmel – ott. hol a történetvizsgáló nyílt szeme hasztalan keresi az összefüggést?!

Olyat ne várjanak tőlem barátaim, mit magamévá tenni tilt önérzetem.

Hahogy azon szerencsét, miszerint kortársaim fóruma előtt minden reám fogott mulasztási bűnök terhe alól felmentessem, csak egy képmutató „mea culpa” árán lehet elnyernem: akkor le kell tennem róla.

De midőn ez egyik arasznyi időszak igazságtalan ítéletének minden következményeit megadással végig tűröm: egyúttal feljebb viszem ügyemet azon másik arasznyi idő fóruma elé, a mely időt még ezután meg leszen engedve élnem hazám történetében.

Egyébiránt ama kérdésnek – a mint előbb felvetem; s a mint énnékem azt ismételten valósággal fölvetették – vitatása meddő is lenne egészen. Mert:

állítsatok ma újból, ugyanazon körülmények közt Orsova és Világos közé: és köztem meg Orvosa közt megint ugyanazon legyőzhetlen akadály fog emelkedni. És ezen akadály megint nem az osztrák császári hadsereg leend, hanem ma épen úgy, mint ezelőtt 13 esztendővel, egyedül e varázssige:

„Itt élned, halnod kell!”

Hogy e varázsszó éppen én rajtam mind e mai napig be nem teljesedett: az sem nem az én érdemem, sem nem az én bűnöm.

II.

Nexus causalis

Viktring, 1862. sept. 24-én.

Leolvastam Önnek arczáról kételyét, vajjon áll-e igazán abbeli nézetem, miszerint a bécsi kormánynak említett hőstetteit nem a világosi fegyverletétel okozta.

Hiszen, hogy ama kivégzések, börtönözések, üldözések – melyekkel Haynau és a bécsi ministerium Magyarországot pacificálni, nyomban a komáromi capitulatio után, hozzá fogtak, a világosi fegyverletétel által legalább kimenthetek, ha nem is épen igazolvák: ezen állítást annyiszor kelle hallgatnom 13 év óta, hogy szinte leteszek már a reményről, hogy ezen közönségesen elterjedt balítélet megczáfoltatását valaha megérjem.

És pedig mily közel fekszik mégis ezen czáfolat!

Avagy talán a világosi fegyverletétel e l ő t t nem végeztetett ki Haynau kötél és golyó által magyar hadi foglyokat? Báró Mednyánszky Lászlóra, Gruber Fülöpre, Hruby Györgyre s több hasonló sorsú áldozataira Haynaunak talán már senki sem emlékezik?!

Avagy talán azok közt, kiket ugyan e sors Világos

után ért, nem valának-e olyanok is, kik a világosi fegyverletételben részt nem vettek volt?

Vájjon mi köze lehetett gróf Battyányi Lajosnak a világosi fegyverletételhez?

És nincsen-e ott a 13 aradi áldozat közt Dessewffy Arisztid; ki sem nem Világosnál, sem nem az oroszok előtt hanem az osztrákok előtt, és nem is kényszerítve általuk (mivelhogy nyitva volt mögötte a török határra az út) hanem szabad önhatározásból rakta le a fegyvert?

A vagy talán Magyar- Erdélyország törvényes intéznie nyeit kevésbé teszik vala szántsándékos gúny tárgyává, – kevésbé tapodják-e lábbal az e kettős hazát előzőnlő, s hozzátapadván; rajta magukat kövére szívó külföldi hivatalnokok – avagy legalább kevesebb lesz-e ezek közt az erőszakos, a Kaján, a hasznavehetetlen, ellenben több lesz-e köztük, a tisztalelkű és kezű, akkor, ha én Orsovánál a törökök előtt, nem pedig Világosnál az oroszok előtt rakom le a fegyvert?!

III

„Különös!”

Viktring, 1862. sept, 26-án.

Ön azt veti szememre, hogy kérdéseinek lényege elől kitérek.

De ha én meg erre azt kérdem: miben áll hát az a lényeg voltaképen? akkor – különös! – Ön leszorít egy nemzet szenvedéseinek nagyszerű teréről, be az egyéni gyötrelmek nyomom körébe, – felettébb csodálatosan arra nézve kérvén fölvilágosítást tőlem:

vajjon e fegyverletételt akkor is elvégeztem volna-e ha látnoki tehetséggel felruházva, előre láthattam volna, mi lesz az én sorsom, mi barátimé!

Az egyes személyek életét (nem inkább mint enmagamét) szemlátomást fenyegető veszély azon pillanatban nem folyhatott be eldöntőleg elhatározásaimra – habár ezen férfiakat a rendíthetlen hűség és ragaszkodás köteléke fűzte egybe vélem.

Hazámfiainak millióit kelle megmenteni oly háborútól, a melynek még tovább folytatásával már nem lehetett elérni többet, mint legfeljebb számomra azon di-

csőséget, hogy még egy ütközetet vívtam – minden ok-szerű cél nélkül.

Más millióit polgártársaimnak meg kellett mentenem azon nyomorgattatástól, melylyel őket sok ezerre menő fegyveres fosztogató csapat fenyegető azon pillanatban, melyben egy kétségbeesett utolsó csatának előre látható múlhatatlan balkimenetele, véget vet minden katonai fegyelemnek.

Maguk is említett barátaim, ezen meggyőződéstől való-
nak áthatva, mikor helyeslék elhatározásomat.

Azonkívül osztozni kívántak végzetemben. – –

Ha ekkor egy isteni kéz ujja föllebbenti vala szemeink előtt a jövődönék fátyolát? ...

akkor én a fegyverletételt mégis megkísértettem volna – csakhogy akkor boldogtalan barátaim közreműködése nélkül tevém vala azt.

IV.

„A dologra!”

Viktring, 18.2. sept. 28-án,

Hogyan kísérlettem volna meg a fegyverletételt boldog talán barátaim közreműködése nélkül?

Engedje el a feleletet erre a kérdésre, mert ez nem tartozik a dologra.

A dologra egyesegyedül csak ennyi tartozik: hogy a világosi fegyverletétel részemről személyes speculatióának cselekvénye volt-e, vagy pedig a hazafiúi kötelességérzeté?

Én e m e z t állítom, ti a m a z t, És miután szerencsétlenségemre nektek amoda – kivégzett bajtársaim sírhantjaira, emide meg azon tényre van módotokban ujjal mutatni, hogy engem mindössze is internáltak: részetekre állt a közvélemény, s én – elítéltetem.

De ti ezzel be nem éritek. Ti azonfölül még azt is kívánjátok tőlem, hogy ismerjem el igazságosnak elítélte-tésemet.

Ha én ezt megtenném: saját jó lelkiismeretemmel jönék ellentétbe. És mivel meg nem tehetem, a mit ti kívántok

tőlem: ezért aztán a közvélemény iránti megvetés vádjával illettek engem még azonfölül.

A megvetés hallgatni szokott. Én nem hallgattam. Sőt inkább – megczáfoltam a hamis állításokat, helyre igazítottam a ferdítéseket, melyekkel a közvélemény tévedésbe ejtetett személyes jellememre, cselekedeteimre, szándékaimra nézve.

Ti bajtársaim iránti árulással vádoltatok engem.

Azt felelem rá: bajtársaimat megmenteni – fájdalom! – nem állt hatalmamban. Ismételni élő szóval korábbi, mellettük való, írásbeli kérelmemet – volt mind az, a mit tehettem; s e z t lelkiismeretesen meg is tettem. – De kérelmemnek nem volt meg a kívánt hatása, – legalább nem ott, a hol a koczka gördült.

Ti azzal vádoltatok engem, hogy Nagy-Sándort és hadtestét Debreczennél martalékul engedem az oroszoknak!

Én erre is megfeleltem. (L. könyvemet „Mein Leben und Wirken” II. köt. 320-332. lapon.)

Mért nem olvastátok el figyelemmel és mért nem vettetek őszinte vizsgálat alá? Fölmenthetett-e benneteket ettől azon keserűség, mely – a ti igazságtalan megtámadásaitok által fakasztva szívemben – ebből akaratlan is kiáradott tollamba, mikor ama napok történetét megírtam?!

Azonban ma – tizenegyedévre rá – nem csodálkozom többé rajta, sőt könnyen megfogható előttem, miért hogy ma gam igazolásával csak öregbíthetem irántam való elkeseredéseket, kivált miután első sorban az én elítéltetésem – ha mindjárt magának az igazságnak árrán is – volt fölöttézetek.

Mihelyt a történelmi igazságot viselitek valamely szíveteken mindenkinek felett: azon perczen figyelemre kell vala, hogy méltassátok egy férfiú ítéletét, a ki katonai dol-

gokban illetékes, és a ki egyébkép az én politiko-katonai tevékenységem bírálata közben egy alkalmat sem mulaszt el keményen rosszalni engem.

Rüstow – a niagy. forr. háborúról írt történetében (Zürich 1860.) az I. kötet 354. lapján ezt a gúnyló megjegyzést teszi:

„Görgei határozottan antirepublicanus volt; e részben körülbelül egy nézetten volt Windisch-Grätz herczeggel.”

Azt hiszem, e szava után Rüstowot senki sem fogja azal gyanúsítani, hogy én irántam részrehajló.

Halljuk tehát már most, mikép ítél ő „Nagy-Sándor Debreczen” felől.

(II. köt. 339. 1.) „A megparancsolt menetrend szerint a had zömének (t. i. a Görgeiének) július 31 -kén Nagy-Kállóra, – augusztus 1-én Nyir-Adonyba, – 2-án Vámos Peresre, – 3-án Nagy-Létára, – 4-én Kis-Marjára kell vala érnie; az oldalvédnek pedig, t. i. a Nagy-Sándor alatti I-ső hadtestnek július 31-én Hadházra és augusztus 1-én Debreczenbe kell vala mennie, itten a szerint, a milyen a körülmény, 2-ikán is helyben maradnia, s azután 3-án Derecskére, 4-én Berettyó-Újfaluba folytatnia útját.

„E menetrendben bizonyára nincsen semmi különös. Egészen megegyez az azon szabályokkal, miket általában követni szokás, mikor a harcfelek oly állást foglalnak el egymás irányában, mint a jelen esetben. Nagy-Sándor világos utasítást kapott, kerülni minden komoly összeütközést, és ha túlnyomó erő találná megtámadni, akkor azáltal térni ki előle, hogy egyszerűn visszahúzódik – akár az elébe szabott irányban Berettyó-Újfalu felé, akár pedig félre, a hadsereg zömének hátrálási vonala irányában – a tapasztalendő netaláni különös körülmények követelményeihez képest. Ha vajjon 2-kán csakugyan még Debreczenben maradjon e és maradhat-e

Nagy-Sándor: ezt megítélni, ő rá magára volt bízva. Feladata csak az volt: az ellenség felől minél bizonyosabb tudomást szerezni (340. lap) és mindenről, a mit kitapasztal a mi történik körülte, minél gyakoribb és kimerítőbb jelentést küldeni Görgeinek főhadi szállásába, a ki, magában értetőleg, a hadsereg zömének mozdulatait nem tekintheté függetleneknek az oldalvédnek mozdulatitól. Az első pár napra, egészen Debreczenig, előny (Vorsprung) vala engedve az oldalvédnek, a végből, hogy ha k e l e t i irányban kényszerülne hátrálni, annál könnyebben egyesülhessen megint a hadsereg zömével.

„A mint látni, ezen hadintézkedések semmi feltűnőt nem foglalnak magukban. De mert épen Nagy-Sándor kapta feladatul ezt az oldalvédet: csakhamar azt beszélték; hogy Görgei szántsándékosan fel akarta áldozni ötét.

„Nagy-Sándor augusztus 1-én ért Debreczenbe...

Még augusztus 1-én hozták hírül neki, mikép 15,000 orosz Újváros mellett táboroz, 3 mérföldre Debreczenhez.

„Nagy-Sándor ekkor megtehetett volna minden szükséges intézkedést arra, hogy a legelső komoly támadásra, melyet augusztus 2-dikának délutáni óráira lehetett várni, visszavonulhasson Debreczentől. Jóllehet ezen város környéke, terjedelmes síkság lévén, nem szolgáltat oly hadállásokat, melyek egy kisebbféle hadtestnek huzamosb ellentállását tennék lehetővé túlerővel szemben: lehető volt mégis annyi, hogy a magyarok – habár csak csupa kukoriczaföldeknek és vizes helyeknek is felhasználásával – az oroszoknak döntő rohanatját kikerüljék, miután előbb nyugadtan bevárták volna őket... Azonban .... Nagy-Sándor a várostól nyugatnak foglalt állást (341. 1.) Újváros felé arczczal – (342. 1.) Augustus 2-án reggel az oroszok hadserege elindult Újvárostól” .... (Következik az oroszok támadási intézke-

désének vázлата) .... „Délután 2 óra tájban lehettett . . . Nagy-Sándor, hadtestének főbb tisztjeivel éppen akkor Debreczenben időzött egy lakomán, mit az ő tiszteletére rendezett e város, – mikor megszólalt az ágyú. Övéivel a csatatérre sietett. Mikor aztán egyre tetemesebb tömegek fejlődöztek orosz részről: előbbkelő tisztjei kérve kérték, fogjon hozzá haladék nélkül a visszavonuláshoz. De Nagy-Sándor, nekihevíltében, nem akart engedni. Balszárnyának tüzérségét neki ereszté az orosz lovas ütegeknek; ezek igen roszul jártak és kénytelenek voltak a magyarok tüze elől meghátrálni. Újra kérték ekkor Nagy Sándort, kezdje el most a visszavonulást Semmit sem akart hallani felőle..... (344.10 Augustus 2-án, mialatt Nagy Sándor Debreczennél csatáz, Görgeynek főhadiszállása Vámos-Pércsen van. Nagy-Sándor sorsa – a kitől ő sem az ütközet a l a l l, s e m u t á η a j ó s o k á i g , s e m m i f é l e t u d ó s í t á s t n e m k a p , l á z a s f e s z ü l t s é g b e n t a r t j a G ö r g e i t . – M i n d e n t e g y b e v e t v e m i n d a z á l t a l l e g t a n á c s o s a b b n a k v é l i , s z o r o s a n a k i a d o t t d i s p o s i t i ó k h o z t a r t a n i a m a g á t , s e h e z k é p e s t a u g u s t u s 3 - k a r e g g e l é i g V á m o s - P é r c s e n m a r a d n i a a v é g b ő l , h o g y N a g y S á n d o r l e g a l á b b e g y r e b i z t o s s á g g a l s z á m í t h a s s o n – é s n e h o g y , h a N a g y - S á n d o r t b a j t a l á l t a é r n i , m é g ö n n ö n h a d s e r e g é n e k z ö m é t i s v e r e s é g n e k t e g y e k i e g y t ú l n y o m ó e l l e n s é g r é s z é r ő l .”

Így Rüstow. – A mit mond, tökéletesen elegendő. – De hogy Nagy-Sándor debreczeni helyzetének szabatos fel-fogását telhetőleg megkönnyítsem Önnek: engedje meg, a következő kérdésekre megfelelnem:

1-ször. Kénytelen volt-e Nagy Sándor elfogadni a csatát az oroszoktól?

Legkevésbé sem. Mert az augusztus 1-je és 2-dika közti éjjel, valamint a rá következő napon egész délelőtt rá ért ő, az oroszokkal lehető minden legkisebb összeütközés nélkül

cselekedni ugyanazt, a mit ő csatavesztés után cselekedett, t. i. Nagy-Várad felé odább vonulni. A különbség csak az, hogy ezen odábbvonulást h a r c z nélkül, – vagy ha mindjárt harc közben is, de a kellő időben (hajolván főbb tisztjei értelmességeinek sürgető szavára) sokkal czélszerűbben és mindazon iszonyú veszteségek nélkül vihette volna végbe, miknek az által tette ki hadtestét, hogy az ütközetet kellettén túl folytató.

2 szor. Tokajtól a Berettyó vize mögé vonulásunk hadmíveletének érdekében állt-e elfogadnia csatát Debreczennél?

Épen az ellenkező állt érdekében! Mert e hadmívelet csak akkor volt tökéletesen sikerültnek mondható, ha minél kevesebb veszteséggel jár vala.

3-szor. A hadsereg z ö m é n e k V á m o s-P é r c s r ő l e l ő s i e t é s e á l t a l m e g l e h e t e t t e ő v n i V a g y S á n d o r t a m e g v e r e t é s t ő l ?

Nem lehetett. Mert a csata már elveszett vala végképen, mielőtt egyáltalán lehetséges lett volna a hadsereg zömenek a csatatérre érnie.

4-szer. Mit lehetett ez esetben egyáltalán meg elérni azáltal, ha hadseregünk z ö m e o d a s i e t D e b r e c z e n b e V á m o s-P é r c s r ő l ?

Csak még nagyobb hátrányokat azoknál, mik Nagy-Sándor megveretése által már is értek minket; a legenyhébb esetben katonáinknak czél és vég nélküli, erőltetett ide s t o v a m e n e t e k á l t a l i a g y o n h a j t a t á s á t. Igen valószínűleg azonban nagyon súlyos veszteségeket szenvedett volna a hadseregnek z ö m e i s, h a h o g y a g y ő z e l e m i t t a s, k ö r ü l b e l ő l h á r o m a n n y i e l l e n s é g g e l a z o n h e v e n y é b e n, c s a t á b a e r e s z k e d i k.

Hahogy kétségtelenül a legjobb módszere az ellenség irányábani boldogulhatásnak: ő neki, egy adott pillanatban

külváltnak kapható hadrészeit, localis túlsúlyá tömörített tulajdon erőinkkel egymásután verni le egyenként; – akkor talán csak szintoly kétketlenül a legszerencsétlenebb hadviselés módja: bármely körülménynél fogva egymástól elszigetelt saját seregrészeit egyenként egymásután engedni leterítettén a túlyomó ellenéggel.

És ha azon időpontban, eldöntő csatát a jánlani az oroszoknak volt volna feladatuk: úgy azonnal, a mint a Tiszán által keltünk, mind a három hadtesttel egyesülten kellett volna rajta mennünk. Hanem – azon percztől fogva, melyben bizonyossá lettem arról, hogy az orosz főhadserg a Tisza bal partján táboroz: feladatuk többé nem volt más, mint lehetőleg minden komoly összeütközést kerülvén, a magyar déli hadsereggel leendő csatlakozás végett a Bánát felé iparkodni. És míg e végből hadsergem zöme Nyíregyházától a Nyírségnek fölkerülve vonult a Bevettyő mögé: addig Nagy-Sándornak (az oldalvédnek) a rövidebb s az ellenséghez közelebb eső debreczeni úton mennie egyes egyedül azért kellett, hogy – ha az oroszok Debreczent már ő nálánál előbb elfoglalták volna – erről a hadserg zömét jókor értesítse, hogy ez a Berettyő mögé való menetét még inkább gyorsítsa, s ez által az oroszoknak ismét elibe kerüljön. Még ez esetben is tehát, nem az oroszokat megátámadni vagy tölök való megtámadtatását bévám i volt Nagy-Sándor feladata: hanem ellenkezőn, minden komoly ütközetet kikerülvé, visszahúzódni hadseregünk zömére, és gyors menetekben követni ezt.

5-ször. Melyokból lett épen Nagy-Sándor megbízva az oldal védi szolgálattal – nem Leiningen vagy Pöltenberg?

A mióta komáromi erődített táborunkból kiindultunk, azóta a következő helyeken és napokon volt ütközésünk az oroszokkal, u. m.:

Vácznál – július 15-kén (Görgei Armin csapatja, Nagy-Sándor hadteste és Leiningen hadteste.)

Vácznál – július 17-kén (Görgei Annin és Leiningen.^λ
A váci hegyen, július 17-kén (Görgei Ármin és Leiningen.)

Rétságnál, július 17-kén (Pöltenberg.)

A Lókos vizénél, július 18-kán (Pöltenberg.)

Harsány mellett, július 23-kán (Pöltenberg.)

Görömbölynél, július 24-kén (Pöltenberg.)

A Sajó mellett, július 25-kén (Pöltenberg és Leiningen.)

Gesztelynél, július 28-kán (Leiningen.)

E szerint Komárom óta Leiningen és Pöltenberg hadtestei ötször, Görgei Armin csapatja háromszor, Nagy-Sándor hadteste ellenben csak egyetlen egyszer volt csatában. Azt hiszem tehát, abból, hogy túl a Tiszán az oldaldvéd szolgálatával Nagy-Sándort bíztam meg, sehogyan sem következik avagy csak legkisebb ok is azzal vádolni engem, hogy Nagy-Sándort én több veszélyeknek tettem ki, mint a többi hadtestet. És pedig annál kevesebb az ok e vádra, minél bizonyosabb az, hogy Nagy-Sándornak feladata Nyíregyházától Debreczennek B. Újfaluba menet nem lehetett: megverni az ellenséget. Csak kipuhatolni, volt kötelessége, azután pedig előre-vigyázólag kitérni a túl-erő elől.

De ha Nagy-Sándor mindezek daczára jónak látja Debreczennél bevárni az oroszokat és az elfogadott egyenetlen csatát a végletig folytatnia: minő joggal lehet Nagy-Sándornak ezen szerencsétlen önálló cselekvénye gyászos következményeiért e n g e m tenni felelőssé?

V.

„Hogy is volt csak?”

Viktring, 1862. oct. 1.

„Ha Dembinski Szöveget elhagyni kényszerül, vagy ha ugyanezt önként teszi a végből, hogy Görgőivel Arad mellett egyesüljön: akkor ezen egyesült két hadsereg – a két nap járó földnyi távolságban Görgei után felénk nyomuló orosz hadsereg közeledésével semmit sem gondolván – egyesült erővel a Bánátban álló osztrákokra támad, a kiknek megsemmisülése ekkor bizonyos. És míg az oroszok átkelését a Maroson Aradvára késlelteti: addig az egyesült magyar hadseregnek szünet nélkül lejjebb lejjebb kell vala szorítania az osztrákokat az ország legszélső szegletébe. Itt az osztrákoknak nem marad egyéb hátra, mint Havasalföldre menekülni.

„Erre hadseregünk – hagyván útjokra az oroszokat – a Tiszán át a Bácskaságra tör, – innen Komáromnak veszi útját, csapatait ezen erősségből szaporítja, és így folytatja tovább a harcztot megújult erővel.

„Ha pedig ezen tervnek lényege – t. i. az osztrákok visszaszorítása nem talál sikerülni: az esetre a magyar hadsereg 50,000 emberrel Erdélybe vonul, a (Magyarország

felőli) hegyszorosokat a lehető legkeményebben védelmezi, az Erdélyben talált ellenséget túlnyomó erővel megsemmisíti, – azután pedig az orosz hadierőt Moldovában és Havasalföldön támadja meg, – a mikor aztán, szerencsés siker esetében, a Porta is kénytelen felhagyni ingadozó rendszerével.”

Ezen idézetben Kossuth Lajos kormányzónak utolsó jelentékény hadi conceptiója van előttünk.

Lehetetlen ennek megfogamzania máskép, hanemha azon, a szövegben ugyan ki nem fejezett, de az irányban csak annál kézzel foghatóbban nyilvánuló meggyőződés nyomása alatt, miszerint valamennyi ott elsorolt magyar hadierők együttvéve sem voltak képesek az orosz főhadsereg hatalom-súlyának állni ellent.

Mert ezen haditervben, a mint láttuk – a Haynau alatt működő orosz-osztrákoknak sikeres elverése után a győztes magyar seregeknek, további támadásaik célpontjául korántsem az egészen közel érhető orosz főhad tűzetik ki, hanem (tessék erre jól figyelni!) legelsőbb is J e 11 a s i c h túl a Tiszán, a ki Hegyes mellett július 14-én szenvedett veresége óta egészen inoffensive viselte magát; későbbre pedig a még kevésbé támadólagos o s t r o m z á r d h a d Komáromnál!

Egyébiránt ezen haditervnek alapeszméje (az oroszok elől kitérve, az osztrákokat verni egyre) nem is Kossuth tulajdona és sem nem Aradról, sem nem Szegedről datálódik.

Már június 26-án, tehát 5–6 héttel előbb, fejezem ki azt világos és határozott szavakkal én az utolsó minister-tanácsban, melyben Pesten részt vevék; és sürgetően ajánlám vezérelvül a magyarhoni haderők azontúli alkalmazásában.

Minden 1848-iki politikai hitsorsosom, a ki szükségét érzi annak, hogy azon ügyet, melyért küzd vala, ha már meg-

menthető nem volt, legalább hát megbosszulva lássa: velem együtt teljes szívből bánni kénytelen, hogy Kossuth Lajos az én pesti indítványom helyességét csak már Aradnál bírta átlátni, – csak azután már. miután ugyanő fegyvereink becsületét a legérdemtelenebb kezekre bízta vala – a Dembinskiéire!

Aradon, augusztus elején – késő volt már! Junius végével – Pesten – lett volna idején, Kossuthnak a Haynau elleni föltétlen offenzívát sürgetve ajánló eszmémet fölkarolnia, – önnön személyes tekintélyét népszerűségét, egész szónoki hatalmát, ritka szellemi adománya minden hazafias kiáradását amaz eszme létesítésének, végre hajtásának szentelnie. – Azon napok, hetek alatt, midőn az orosz főhadserg még a Sajó partján tétovázott, mialatt Haynau győztesen immár a Czonczóig nyomult vala; midőn semmi hatalom meg nem gátolható, 60-70,000 embert gyűjtünk egybe a Komárom előtti erődített táborban: Kossuthnak SZÍVÓS ragaszkodása azon Pesten kimondott határozatunkhoz miszerint „kizárólag Ausztria ellen mérjünk csapást csapásra!” akkor válhatott volna végzetessé azon hadseregre nézve, melynek későbbi diadaljárata Szegedtől Temesvárig – még unokáinknak és ezek unokáinak is a szégyen és botránkozás pírját fogja szökkentem arczába.

Különben nem a végett, hogy kifejtsem, mint alakultak volna a dolgok Komáromnál, hanem csupán azért, hogy constatáljam, mikép álltak azok valóban Aradnál – idézem imént azon utolsó hadműveleti tervet, melyet a kormányzó vagy önmaga készített, vagy legalább az egyetlen elfogadhatónak látván, kétségkívül magáévá tőn.

Dembinski helyeselvén ezen haditervet, még különösen is sürgeti Kossuthnak hogy én a lehető leggyorsabban siessék Aradra, vele itt csatlakozandó.

Az erre vonatkozó első parancsolatot én augusztus 5-én N.-Váradon veszem; a második már útban ér. Híven az utóbbihoz alkalmazkodva, augusztus 9-én érek Aradra, és - csak itt értesülök róla, hogy Dembinski Szőregről nem Aradra, hanem Temesvár alá vonu 11!

Komáromtól N.-Váradig – július 13-tól augusztus 5-ig – katonáim (54 földirati mértföldet mentek 24 nap alatt, és – az orosz főhadsergének benső hadműveleti térföldjén keresztül rontván, 11 ütközetet, többnyire keményet vívtak vala. Mindezek daczára Kossuth rendeleteihez híven, a 17 mérföldnyi újabb távolságot N.-Váradtól Aradra 4 nap alatt futtatám át velök; mert a vett parancsokból azt kelle következtetnem, hogy Dembinski egymagára aligha lesz képes, augusztus 11-kén túl Arad vára előtt – ezen kiinduló pontja előtt szándékolt közös offenzívánknak – fentartani magát Haynau ellenében.

És most, Aradra érve, nagy megütközésemre azt láttam, hogy mindezen utóbbi erőfeszítések máris elértnek hitt célja ismét újabb két nappal továbbra van odázva, ha h o g y Dembinski, – megfoghatatlanképen – még tovább is megá t a l k o d i k , a maga részéről egyetlen lépéssel sem járulni h o z z á a k i t ű z ő t t c s a t l a k o z á s k ö z ö s e l é r é s é h e z .

M á s k ű l ö n b e n csapataim augusztus 10-én Aradról Temesvárra menet közben okvetlenül Dembinskinek egy kapcsoló csapatjával kell vala, hogy t a l á l k o z z a n a k .

Ő k o s z t r á k o k k a l t a l á l k o z t a k ; – mert hiszen már előtte való este Dembinski hadserege megszűnt l e n n i !

Dembiuskit tegyük e felelőssé ezen megghiúsulásért Kossuth utolsó hadműveleti tervének ?!

Szerintem ez nagyon dőre cselekedet lenne.

Lehetett-e jobbat várni ezen ember notórius tehetetlenségétől – Haynau elszánt fölléptével szemben?

De hát ha már ma talán szabad volna magához a kormányzóhoz intézni azon lelkiismereti kérdést: voltaképen minősziandék indította őt arra, hogy az egész idő alatt, míg én N.-Váradtól Arad felé közeledtem, a déli hadsereg valódi helyzetét, különösen pedig azon veszélyt eltitkolja tőlem, mely épen a reám parancsolt egyesülést eme déli hadsereggel fenyegeté?

Ha Kossuth Lajos, a helyett, hogy hadamnak egy részét csak augusztus 9-kére rendeli Aradra, egyszerűen azt tudatja velem, hogy Dembinski Temesvárra v o n u l v i s z s a: akkor az én három lovas hadosztályom egy éjjeli menet segítségével az összeköttetést Arad és Temesvár közt már 8-án biztosíthatá, Augustus 9-én hatalmamban áll az osztrákok bal szárnyát – a melynek akadályozatlan föllépése Sz.-Andrásnál, a mint tudva van, a magyarok vereségét Temesvárnál eldöntötte – ellensúlyozni. – Augustus 10-én pedig már gyalog hadosztályaim is kéznél vannak, és ekkor aztán igazán – még pedig ugyancsak túlnyomó erővel – föl lehetett lépniünk támadólag az osztrákok ellen, míg az orosz főhadsereg előcsapatai még négy nap járó földnyi távolban időztek!

Klapka tbnok, emlékirataiban egy levelemet közli: kelt N.-Váradon 1849. augusztus 14-én (oroszhadifogságomból.) Olvassa el Öne levelet. – Kemény ítéletet foglal az magában Kossuth felől. De valamint ezt akkor mély meggyőző désből irtain, úgy kész vagyok őt azon perczben megkövetni, melyben engem ez ítélet alaptalan és ennél fogva igazságtalan voltáról meggyőz.

Itt én csupán ennyit idézek ama levelemből:

„Miután az oroszok ellen vitt több rendbeli tisztességes ütközet után Tokajnál átkelek a Tiszán, kimondta az országgyűlés, hogy engem óhajt fővezérül.

„Kossuth titokban Bemet nevezte ki azzá.

„Az ország azt hitte, hogy én vagyok; mert Kossuth jezuiticus feleletet adatott az országgyűlésnek” ...

Kossuth – irányomban mindenek felett csak azon meszterkedvén, hogyan tartson távol folyvást a hadi fővezénytől, de egyúttal önnön személyét az ellenem való irigykedés vádja elöl telhetőleg mentesítse – bizton arra számított, hogy Bem győzni fog az én közreműködésem nélkül; és ugyanazért Dembinskinek Temesvárra hátrálását el is titkolta előttem a meddig csak lehetett.

Ha Bem győz, akkor ennek fővezérré törvénytelenül lett kineveztetése utólag i g a z o l v a lesz vala és Magyarország szemeinek okvetlenül a b e n s z ü l ö t t hadvezértől el, a j ö v e v é n y felé kell vala fordulniok; a j ö v e v é n y pedig sohasem válhatott veszedelmessé Magyarország kormányzójának nyilvános hatalmi állására nézve.

Így fejtem én meg a talányt.

Nem: „győzni e g y á t a l á n” volt a jelszó, – csupán: „győzni i d e g e n fővezény alatt?”

De a jövevények nem bírtak a feladattal. Dembinski – a milyen vitéz volt, mint katona – mint hadvezér mindenkor csak másnapra való eszmékkal volt teli, de r ö g t ön-bajban h i r t e l e n tudni magán segíteni, nem vala kenyere; – a kétségkívül egyéb fénylő tulajdonok között mindig-éber lélekjelenléttel is bíró Bem pedig csak akkor sietett elő Erdélyből, még pedig egyetlen egymaga, sereg nélkül, – gyámoltalan földijének segítségére, mikor már késő volt, s egyáltalán csak akkor, mikor már Erdélyben maga magán sem tudott segíteni ő is.

Ez utóbbi körülmény szolgáljon Önnek, tisztelt barátom, egyszersmind megfejtésül arra nézve, miérthogy nem akartam a tudvalevő haditervhez képest Erdélybe vonulni vissza, mi” után n e m sikerült az osztrákokat kivernünk az országból-

Kossuth maga az Erdélyben létező 40-50,000 főnyi ellenség leterítéséhez. s utánna a Moldvában és Havasalföldön veszteglő orosz haderőnek megtámadásához – a végből t. i. hogy a Portát velünk szövetkezni kényszerítsük – nem kevesebbet 50,000 emberünknél tartott szükségesnek, s ekkor is, nyilván fel kellett tennie azt, hogy B e m a d d i g m é g i s csak f ő n t a r t j a magát a t e s t v é r h a z á b a n valahogyan.

Már pedig én Aradon – beletudván Guerlonde ezredesnek helyben talált tartalék hadosztályát – alig rendelkezhetém többről 30,000 embernél; – B e m e k k o r már feladta volt E r d é l y t; a déli hadsereg pedig egyáltalán nem számolhattam többé, mert kezemben tartam Guyonnak eredeti levelét Kossuthhoz, miszerint a mondott had'sereg már augusztus 9-én este feloszlásnak indult.

Átláthatja Ön, mikép mindezek után csupán 3 lehetőség állt előttem:

vagy egy reménytelen utolsó viadal az engem minden felől környező ellenséges hadseregekkel,

vagy Orsova, –

vagy pedig – Világos. –

VI.

(Folytatás.)

Viktring, 1862. October 13.

Ön úgy vélekedik, hogy „20-30000 katonával az ember nem rakatja le a fegyvert, hanem folytatja a háborút, hogy kedvezőbb esélyeket érjen; a háborúban a hadiszerecnese dönt; senki sem mondhatja meg előre, hogy a gyöngébbnek van-e praedestinálva – az erősebbnek-e - a győzelem?...”

Bem tbk nyilván ugyan így vélekedett, mikor Kossuthot Lúgoston felhívta, hogy az Aradon letett kormányt ragadná újra kezébe ...

Klapka tbk közli emlékirataiban azon feleletet, melylyel Kossuth Bem követelése elől kitért. Kelt ezen felelet Teregován, 1849. augusztus 14-én, és szól ekképen:

„... Lehet egy hadsereget föntartani és élelmezni sarczczal, zsarolással az ellenség földén: de tulajdon házámban! ...

„Én részemről soha sem fogok segédkezet nyújtani erőszakos és ellenséges rendszabályokhoz saját népem ellen.

Meg szeretném váltani tulajdon életem feláldozásával: de zsarolni – soha!

„Tehát átallátja Ön, altábornagy úr, lelkiismeretben járó a dolog. Nem lehet nekem tegnap leköszönni, hogy ma ismét kezembe ragadjam a kormány gyeplőjét. – Ha a nemzet és a hadsereg mást határoznának: akkor másképp alakulna a dolog; de Görgei hadseregének, a legvitézebbnek mindnyája közt, bele kellene egyeznie. Másképp nem vagyok egyéb egyszerű polgárnál, és soha sem fogom a rémuralom, pusztítás, fosztogatás, sarcz és a nép zsaroltatásának cselekvényeit bárcsak semleges jelenlétemmel is támogatni. – Ha Grörgei hadserege is felszólít, hogy a kormányt újból vegyem át; ha Önnek sikerül néhány oly hadműveletet vinni véghez, mély Ön hadserege élelmezését minden rémuralom és népszarlás eszközei nélkül biztosítja; ha a bank oly helyzetbe jut, hogy működhessék és ha az én rendelkezésemre van: ezen három föltétel alatt kész volnék, a nemzet fölszólítására újból átvenni a kormányt; – különben nem. – Mert én előttem a háború nem c z é l, hanem csak eszköz a haza megmentésére. Mihelyt nem valószínűbbé, hogy e célét megközelíthetem: segédkezet sem akarok többé nyújtani ahhoz, hogy a háború egyedül a háború kedvéért folytattassék.”

Kossuthnak ez elutasító válaszából láthatja Ön, mikép ő meg én a háború folytatásának opportunitása felől – Bem és Dembinski temesvári veresége után – egyazon véleményen voltunk.

Ezen közös felfogáshoz képest cselekvésünk is összhangzó vala. Mindketten felhagytunk a küzdelemmel, mert mindkettőnk előtt „a h á b o r ú nem vala c z é l, hanem csak eszköz a haza megmentésére.” És miután mind a ketten „nem láttuk többé valószínűségét e cél megközelítésének”: egyikünk sem

akart többé „segédkezett nyújtani ahhoz, hogy a háború egyedül a háború kedvéért folytatassék.”

A további harcczal felhagyásnak még indokolására nézve sem térünk el egymástól. Míg ugyanis Kossuth a török határ felé siet, „nehogy bár csak semleges jelenlétével is a rémuralom, pusztítás, sarcz, fosztogatás és a népszarolásának cselekvényeit támogassa”: az alatt én leteszem a fegyvert, „hogy ember vért kíméljek, – hogy békés polgártársaimat, kiket ezentúl megvédeni gyönge vagyok, mentsem meg legalább a háborúnak iszonyaitól.”*)

Azt hiszem, föl lehet tenni Bemről, hogy ő, ha még élne, Kossuthnak akkori vonakodását attól, hogy a maga személyes tekintélye súlyát még a leköszönés után is a harc folytatása mellett latba vesse, ma is ép oly keményen rósz szálná, mint Ön a fegyverletételt rosszalja. És miután Kossuth bizonyosan ép úgy meg van győződve róla, hogy Bem az én helyemben a háborút folytatta volna, valamint én meg vagyok győződve, hogy Kossuth helyzetében Ön kevésbé sietett volna török földre érni: ugyanazért mi ketten, Kossuth meg én, csak sajnálkozhatunk azon, hogy nem ti ketten – Bem meg Ön voltatok azon napokban Aradon a mi helyünkben, Ön a kormánynak, Bem pedig az én hadseregemnek élén.

Mi – Kossuth meg én kiki meggyőzéséhez képest, véget vetettünk a harcnak. – És csakhamar reá oly dolgok történtek Magyarországon, hogy nem egy hazámfia Bach és Haynau pacificáló experimentumainak kinszenvedései alatt

*) Lásd aradi búcsú-szózatomat 1849-diki augusztus 11-kéről.

állhatatának végső maradványai is kiadta hangos átkokban én ellenem). (Miért hogy én ellenem csupán? Ezt megmagyarázni ma már többé nem is szükséges talán.)

Ti – Bem meg Ön – folytattátok volna a küzdelmet; és ezzel csak két dolgot lett volna módotok bebizonyítani:

vagy azt, hogy nem volt helyes fogalmatok a hadviselő felek akkori egymáshoz való szám viszonya jelentőségéről;

vagy azt, hogy nektek nem volt más, magasabb célok egy tulajdon neveteket híresztelő, kellemesen hangzó, végső dicsőségnél; és hogy nem rettentetek vissza azon lelki ismeretlenségtől, miszerint ezen dicsőségre szert tegyetek minden áron, még polgártársaitok azon nagy részének maradék anyagi jólléte, ép teste, sőt életének árán is, a mely nagy rész Kossuthnak és énnekem e dicsőségről való lemondásunk folytán mindenesetre megkíméltetett.

A mennyiben Ön ezen, Kossuth közt meg köztem való, imént kifejtett analógiámat elismerni netán vonakodnék azon okból, minthogy Kossuthnak a további harcczal való felhagyása n e m v a l a f e l t é t l e n : ezzel ön csak szántszándékos csalódásnak adná magát.

Ugyan vizsgáljuk közelebbről azon f ö l t é t e l e k e t , mik alatt Kossuth késznek nyilatkozott újra átvenni a kormányt.

Előbb Bem v i g y e n v é g b e e g y - k é t h a d m í - v e l e t e t .

De Bemhez írt ugyanazon már említett levelében Kossuth maga elbeszéli a következőket:

„ – – – Lúgosra mentem széjjelnézni, miként állnak ott a dolgok, és mennyi hadierőre lehet még számítani a harcz folytatásához. Vécsey tbk hadteste (Temesvárnak ostromzárhada) jó karban volt, és jó szellemtől lelkesültnek találtam; ellenben a többi valamennyit teljes feloszlásban. Des-

sewffy és Kmety kijelenték előttem, hogy ezen hadsereg többet nem fog verekedni, hanem a legelső ágyúszóra széjjel robban ...

„– Élelmiszer semmi nem volt már, s úgy láttam, egészen a requirálásra vagyunk reducálva – iszonyú eszköz, mely ellenségünké teszi az egész népet! – –”

Személyes utánjárásának emez eredményei után Kossuthnak a priori meg kellett győződnie a felől, hogy Bem semmiféle hadműveletet sem fog többé véghez vihetni.

Nézzük egy másik föltételét Kossuthnak.

A bank (é r t s d a p a p i r p é n z s a j t ó t) e l ő b b még dolgozhasson és az ő rendelkezésére legyen.

De hiszen Kossuth maga tudta jobban akármelyikünk nélkül, hogy az ambuláns pénzsajtó nem dolgozhat vala.

Marad utolsó föltételnek:

Az én hadseregem beleegyezése.

Azonban Kossuth világosan kimondta, hogy ezen föltétel egy maga nem elegendő a többi kettő nélkül; ez e k n e k nem teljesülhetése felől pedig teljesen tisztában volt.

Átlátja On tehát, kedves barátom, hogy meglepő hasonlatosság van Kossuth magatartása meg a magamé között – azon nehéz napokban. Egyikünk sem bírt többé a harcz további folytatásából bármi legcsekélyebb jót is remélni a nemzetre. A különbség köztünk csak az, hogy én jobb szerettem ezt nyíltan kimondani Rüdiger orosz tábornokhoz intézett levelemben: míg Kossuthnak, Bemhez irt levelében volt rá gondja, hogy idővel fölületes megítélők ne őt, hanem Bemet és engem tegyenek felelőssé a harcz megszüntetéséről.

És most csak még egyet!

Ha Kossuth nem vélte az én hadseregein részéről való felszólíttatását elégnek, tehát azt a másik két feltételt

u. m. a Bem által végbeviendő szerencsés hadműveleteket, valamint a pénzsajtó újbóli működését, nem tartotta e l e n g e d h e t ő n e k arra, hogy ő a kormány gyepőlőjét újra meg-
ragadja: ez nem t ő r t é n t o k nélkül.

Kossuth nagyon jól ismerte hadseregem helyzetét (hisz e helyzet az ő tulajdon mávé volt, a mint Ön utolsó levelem bői meggyőződhetett.) S ő egész helyesen fel is fogta e helyzetet.

Azon tér. melyre a temesvári vésznap után hadseregem uralma kiterjedett (egyszermind dictaturámnak minden birodalma!) alig egy ezred részét foglalta magában a magyar korona területének. Ezen tér határainak kijebb terjesztésére Kossuth g y ö n g é n e k tartotta ezen hadsereget; hazánknak azon szeglete pedig, melyben ezen gyöngye hadseregnek Kossuth iménti nézete szerint magát főn kell vala tartania, hogy kedvező esélyek reményében minél hosszabbra nyújthassa a harcot: – E r d é l y t. i. – immár át volt e n g e d v e az ellenségnek.

De ugyanazon hadsereg, u g y a n a z o n helyzetben, egyes egyedül az által, hogy Kossuth lemondott, egyszerre csak a n n y i r a m e g e r ő s ő d ő t t - e, hogy Kossuth és annak minden követője legott joggal megvárhassák tőlem, l e g y e k k é p e s már most megmenteni a hazát?!

Végre ráadásul még azt a kifogást is kell hallgatnom, hogy jobb lett volna ezen hadsereget egy szerencsétlen ütközetben a megsemmisülés veszélyének tenni ki Haynau hadserege ellenében, semmint letenni a fegyvert az oroszok előtt, a kik, miután az egész hadjárat alatt cselekvőleg, köztudomásra, vajmi keveset tettek, ama megtiszteltetésre legkevésbé sem valának érdemesek.

Nem tagadhatom, hogy ekkora fogalomzavarra nem valék elkészülve! ...

Soha sem jutott eszembe, a fegyverletételt egyáltalában az oroszok haditetteivel indokolni.

De ép oly kevésbé tudom azon hazafiságot megérteni, mely több ezer honfitársnak hasztalan feláldozását előbbre teszi azoknak megkímélésénél.

Hogy a magam hősi hírnevére nézve kedvezőbb volt volna ilyen fajta hazafiságtól lelkesülnöm: az nem szenved kétséget.

VII.

(Folytatás.)

Viktring, 1862. September 16-án.

Kossuthnak, utóbbi levelemben kimutatott bűnrészesége a harcz megszüntetése körül úgy látszik – meglepte Önt; mert a mint látom, több ellenvetése nincsen harczszüntető elhatározásom ellen. – Csak d i c t a t o r i minőségemben ne hajtottam volna végre az eltökélt, határozatot; mert ezen körülmény már magában okvetlenül maga után vonta valamennyi többi magyar seregrészek önfeladását. Azonkívül – úgy véli Ön – mint Magyarország dictatora, én a f o r r a d a l m a t képviseltem akkor, – „a f o r r a d a l o m p e d i g s o h a s e m c a p i t u l á l!”

Késő estéli órában volt, 1849. évi augusztus 10-én, hogy a kormányzónak, Arad várában, utolsó találkozásunk alkalmával, kinyilatkoztattam, hogy le fogó n i t e n n i a f e g y v e r t, h a i g a z n a k b i z o n y u l b e a z o n s z á l l ó n g ó h i r, mely már a nap folytában el vala terjedve, m i s z e r i n t t. i. D e m b i n s k i T e m e s v á r n á l v e r e s é g e t s z e n v e d e t t.

Végzetünk szavamnál fogott ... Kevés órával utóbb Kossuth megküldte nekem Guyon eldöntő hadijelentését ...

Miután már előbb el valék tőkélve: mi érdekem lehetett még benne, hogy Kossuth utólag köszönjön le?

S én mégis fölszóllíttatám őt erre!

Elsőben is illedéki érzelem ösztönzött fölkérni Csányi atyái barátomat, értetné meg a kormányzóval, mikép sem nekem személyesen, sem magára az országra nézve is, nem mindegy, akár a még ionálló kormány elleni pártütés színében hajtom végre az elkerülhetetlen sorsban való megadásnak cselekvényét, akár pedig összhangzásban azzal. – De a legfontosabb indok bennem épen az volt, nehogy utóbb szemrehányást tegyek érte önmagamnak, mert hogy félig tettem azt, mit egészen tenni valék eltökélve.

Polgári kötelességemül ismertem fel: egyszerre vetni véget a háborúnak, mi helyt egyszer tisztán állt előttem, hogy e háború a n e n i z e t n e k t ö b b é s e m m i í s e m, – csupán még az én személyes dicsőségemnek használhat.

S én megvetem azon gyávaságot, mely alattomban megtörténni engedí, a miért nyíltan nem mer felelősséget vállalni. Bizonyosság reá levelem Rüdiger tábornokhoz (közölve Klapka emlékirataiban), ahol is világosan és határozottan fejezem ki abbéli reményemet, hogy v a l a m e n n y i t ö l e m k ü l ö n v á l t a n létező magyar hadseregrészek vezénylői követni fogják példám at.

A szerencsést a siker teszi nagygyá ezen a világon.

Legyen szabad a szerencsétlennek a maga nagyságát a felelet terhében találnia! ...

Hogy capitulál-e a forradalom vagy sem? ezen kérdést eldönteni, nem vagyok eléggé történetvizsgáló.

De mi köze volt a forradalomnak az én dictaturámmal?

Hiszen ez épen a z u t á n kezdődött még csak, m i u t á n a forradalom már l e k ö s z ö n t Kossuth Lajos személyében!

Nekem, mint hadvezérnek, politikai hitvallásom elejétől végig azonegy volt változatlanul:

„V. Ferdinánd koronás király és az általa szentesített 1848-ki törvény.”

Én ugyan – a honvédelmi ügy elégtelenségének gyökér baját egy czélszerűn szervezett hadkiegészítő rendszer teljes hiányában ismervén fel, és mindenek előtt e részben óhajtván segíteni, a mennyiben még lehetséges: mint hadügyminister, el nem kerülhettem azt, hogy letegyem az esküt az április 14-kei függetlenségi nyilatkozatra.

De ezen esküben ép oly kevésé volt része a h a d v e z é r n e k , mint nem volt a római első consul atyai kötelességének azon halálos büntetésben, melyet az tulajdon gyermekeire kimondott.

VIII

(Folytatás.)

Viktring, 1863. jan. 27.

Azt kérdi Ön: mit nyert Magyarország a fegyverletétel által?

En azt felelem rá: százakat (talán ezreket) fiai közül, kiket a harc folytatása által elveszített volna.

Meglehet, hogy azok, a kik a fegyverletételt kárhoztatják, felette csak élybe veszik ezen meggazdálkodást, emberéletekben: előttem nagyobbnak, becsesebbnek látszik az, ama babérok becsénél, miket netalán még gyűjteni lehetett a további visszavonulásban le Aradtól Orsováig.

Én ugyanis ezt láttam akkor az egyetlen, általunk még kivihető hadműveletnek. És ma is azt mondom: kivihető volt, igenis: de az egyetlen kivihető; kivüle még másikat fedezni fel, határozott iránynyal és célponthal bíró hadműveletet, – melynek kivihetőségét ki tudnám mutatni – ma sem vagyok képes.

E szerint a valóságban Magyarország a fegyverletétel által tisztán annyit nyert anyagi

tekintetben, amennyit az akkori körülmények közt még nyernie lehetett.

Azt mondom: „anyagi tekintetben!” s ezzel legjobban szeretnék minden más szempontot végkép elmellőzni. Csak vontatva, ellenszenvvel nyúlok Ön kérdése politikai (talán helyesebben mondva: politico-erkölcsi) oldalának megvilágításához; mert a miket Önnek előleges tájékozása végett el kell mondanom, szükségességében oly időszakra vetnek éles világot, melynek szavá tétele éntőlem mindannyi” szór csak súlyos vád színében tűnhetik fel azon párt ellen, a melyhez Ön is tartozik. Pedig a mióta könyvemben kénytelen valék, Magyarországbán viselt dolgaimat – mind kétfelé – kíméletlenül feltárni: azóta a nevemnek főnhangú gyalázóit is, állhatatos tisztelőit is egyformán sújtó gyötrelmeknek 11 esztendei szakadatlan szemlélése, az emezek szenvedéseiben osztozó fájdalmas részvétellel az amazok iránt őszinte engesztelődés érzetét egyesítette szívemben. Nem szeretnék újra bántani senkit, ha már dicsérem nem lehet; nem szeretnék föltétlenül elítélni, hol, a ki mentő érvet gondal keres, mindenkor találhat ...

1849. évi július 13-án körülbelöl 27,000 emberrel indulék ki Komáromból, a Duna bal partján kísérletet teendő, a Mészáros alatt épen akkor alakuló, később Dembinski vezérlétére bízott déli hadsereggel csatlakozni.

15-én Vácznál volt a legelső összeütközésünk az oroszokkal Paskievits alatt. Mienk maradt a csatatér. Az oroszok tökéletesen kihúzták magukat tapintásunk köréből. Színre úgy tetszett, mintha csak végkép kivertük volna a világból

Mindazáltal azon helyben veszteg álltunk 16-án.

A július 17-re virradó nap erőltetett visszavonuláson ért bennünket Vácztól Losoncznak Miskolcz felé, – az oroszokat

többszörös túlerővel közvetlenül sarkunkon. Ez így tartott 17-én és 18-án késő estélig.

Dandáraink végkép ki voltak merülve; – magam sebben súlyosan beteg, – képtelen a hadvezénnyt még tovább is vinni másképp, mint csak névleg. Még egyetlen komoly támadást intézzenek ellenünk az oroszok 19-én: és Paskievicsnek egész hadműveleti térkörében alig marad többé egy valamire való ellensége, kivel harczra kelljen.

De – már 18-án este lankadozott az üldözés orosz részről .... és 48 órával rá (20-ról 21-kére forduló éjszaka) két orosz hadi követ termett főhadiszállásomon – fegyver nyugvás végetti ajánlattal.

Én elutasítani ez ajánlatot. – Azonban nem tevém ezt visszataszító modorban, hanem tevém megtartásával a szókasban lévő hadi üledék formáinak.

Míg továbbá Paskievics ugyancsak akkor Miskolcz mellől történt elvonulása által, feladatával ellentétben, lehetővé tette, Tokajon át új hátrálási vonalt nyernünk a magyar déli hadsereg harcmezéjéhez: ugyan az alatt jött amaz ismeretes levele Rudigernek hozzám, – a Sass és Chruleff által kezdeményezett fegyver-cserével egyetemben újabb, nem hostilis természetű érintkezéseket idézván elő magyarok és oroszok között.

Könnyű volt azon önkényes díszítményeknek, a mikkel a csacska hír mind ezen történeteket kiczifrázta – az avatatlanokat, vérmeseket azon reményre kapatni, hogy ebből orosz-magyar szövetség is nőhetikimagát.

Azon széltire eltérj edett beszéd:

hogy én július 16-án az oroszokat megsemmisíthettem volna, de készakarva megkíméltem őket;

hogy kölcsönben ezért az oroszok viszont Vácztól Lo-

soncznak a Fel-Tiszához vett visszavonulásunk alatt szántszándékkal ki engedtek siklani Miskolcznál;

hogy hadseregem tisztjei fraternizálnak az orosz tiszttel .... mind ez s több efféle beszéd egyenesen azon magyarázathoz vezettek, hogy a (mindezek daczára mégis) folytatott harcz és ellenségeskedés csupa merő komédia, melyet a két fél csak ideig óráig, a szövetségvégleges megkötéséig folytat színleg, – Austriának minél biztosabb elámítása végett. Ezen magyarázatot pedig csakhamar igazolni látszottak azon békeajánlatok, miket utó végül mi az oroszoknak egész komolysággal tettünk.

A nemzet az optimismusnak esett áldozatul!

A valódi önbizalom tulajdon erőnknek kiismerését, ki képzését, szünet nélküli edzését föltételezi. Ezen leghívebb szövetségésünkre támaszkodván, minden ellenségnek azon megbecsüléssel, a mely őt árthatási képességénél fogva megilleti – de egyszersmind félelem nélkül állunk elébe. A viadal percze készült állapotban talál, a veszély éber lelkűeknek, a balszerencse állhatatosaknak.

Az Optimismus ellenben tunya gondatlanságra csábit Önerőnket ilyenkor – ismeretlen mennyiség lévén min magunk előtt – túlbecsüljük, megvetjük az ellenséget. Készületlen ér a viadal, – gyámoltalanoknak talál a veszély, minden szerencseváltozás erény nélkül valóknak.

De az Optimismus boldogtalan uralma, kivált a nemzeti politikáié, csak ott kaphat lábra és tarthatja fön magát, hol grassáló könnyenhívőség fojtja el a higgadt meggondolást és teszi lehetlenné a vizsgálódást.

Ezt szem előtt tartván, nektek a világosi catas trophában hazafiúi lelkiismeretekhez in-

t é z e t t komoly intő szöveget kellett volna észlelnetek, intőt, elkövetni részletekről mindent a végre; hogy a Magyarország specialis érdekében készülő európai forradalmak iránti álhitnek szánandó áldozatait egyenként visszaragadjátok annak örvényétől.

A mely nép nem akar szolga lenni, annak önereje tökéletesen elegendő megghiúsítani minden megtámadást, melyet szabadsága ellen ármány vagy erőszak intéznek.

A magyarhoni protestánsok közvetlenül a villafrancai kibékülés után (tehát külsegélyre való minden legkisebb kilátás nélkül) voltak kénytelenek az egyenetlen harcot elvállalni, egy kormányval szemközt, mely el volt szánva Magyarországon a protestáns egyház törvényes állása képében az alkotmányos szabadságnak utolsó menedékét dönteni halomra, – eltakarván az ügyesen kitervelt megtámadást az által, hogy a kevéssel azelőtt ígért szabadvelvű reformok lelkiismeretes életbeléptetését ostentálta.

A magyarhoni protestánsok magukra voltak hagyatva a szó betűszerinti értelmében; mert még tulajdon hitrokonaik is, Ausztrián kívüli Németföldön, ellenük fordultak. Hanem ők világos tudatával bírtak joguknak és helyzetöknek: és épen ezen körülmény magában is elegendő volt igazságos ügyük részére biztosítani a végtérei győzelmet azon pillanatban, melyben elszánták magukat mindenek daczára megállani a harcot.

Ti azt tanítottátok s azt taníjtátok ma is: „a v i l á g o s i fegyverletétel árulásnak volt az eredménye.”

A ti tanotok hamis; mert ama catastropha nem volt egyéb a helyzetnek concret, megrendítőleg való és valódi kifejezésénél.

Hogy ez áltanotok az elámítottak átkait fejemre zúdította ... az ma már előttem szót is alig érdemlőnek látszik.

Nálamnál jobb férfiaknak hasonló balsors jutott osztályrészül minden korban.

De több az, hogy ti, a helyett hogy lelkiismeretesen követtétek volna augusztus 13-kának intő szózatát: a ti költött nyugat-európai interventióitok ócska apparátusával űzött szemfényvesztés által azt a még alig megszületett enerváló messiási hitet kövérre hizlaltátok, – ez által ama nemzetpolitikai optimismust nagygyá növeltétek, és vele a valódi önbizalom hiányát a nemzetnél – meglehet, több nemzetekre – megörökítettétek!

És mind ezt elkövettétek oly nép ellen, melynek harcos erőfeszítései én előttem akkor a viadal tüzeiben és szemközt az iszonyú válsággal, katonai szempontomból elégteleneknek látszhatának ugyan: de melynek példátlan kitartása a háború sanyarúságai között – benneteket bizonyára nem jogosított föl azon aggódnotok, hogy rám fogott árulások felőli meséitek erős szere nélkül kiveszend belőle azon lelkesedés, a melylyel a jog és szabadságért való küzdelmet a harczmezőről, a hol elbukott, utóbb tetteleg átvitte e nép oly t érre, melyen utóvégre – h a c s a k e l n e m h a g y j a ő t a z e g y e t é r t é s – győzelme kétségtelen bizonyos.

Zárszó.

Azt kívánom, a kegyes olvasó győződött legyen meg róla ezen levelekből, hogy a fegyverletéssel magában véve nem lehetett mentő tény Ausztriára nézve; – annak az oroszok előtti végbemenetelében azonban egyenesen óvástétel volt az 1849-ki Ausztria ellen, végső óvástétele azon férfiaknak, kik Magyarország alkotmányos szabadságáért – és a legtöbb része csak ezért – a végletig harcoltak.

Részemről meg az iránt győződtem, meg a közügyi tervezet elfogadását megelőzőtt tárgyalásai-
ból a nemzet képviselőinek:

1) hogy a *pragmatica sanction* alapuló államalkotást ma már egyedül a közügyi magyar tervezetnek a *Lajtha – balpartiak* részéről is szinte elfogadása képes, előrelátókéig, megmenteni a hagyományos bécsi politika szította 1848/9-ki polgárháborúnak alattomban még ma is tényező következményeitől.

2) hogy e mellett Magyarország alkotmányos szabadságán csorbát nem ejtendett a közügyi tervezetnek országgyűlésünk részéről történt feltételes elfogadása, sőt ellenkezőleg:

3) hogy ennek következtében kellő biztossággal mellett még szélesbűllendne is egyszerűszi mind Magyarország alkotmányos szabadsága, a mennyiben a „nil de nobis sine nobis” elve az – eddig is létezett, de eddigelőtté elzártnak maradott – közösgyitén is érvényre fogna jutni;

4) hogy ez úton Magyarországnak külbefolyása is kívánatos öregbedésnek indulna – a népszabadságelvének legáltalánosb érdekében.

Viktring, april 29-én, 1867.